

DİNAMİK TARİH ALGISININ KUR'ANÎ İFADESİ: EYYAMULLAH

- The Qur'anic Expression of Dynamic History: Ayyamullah -

Dr.Rıza KORKMAZGÖZ

Abstract *In this study, to conceptualize "ayyamullah" –an expression of Koran- as history and in accordance with this concept, to display the basic characteristics of history idea in Koran is aimed. As a general desire, in West, against the application to cut the contact the fields of the nature and the history with the spiritual, We think that it is convenient to use the term of "ayyamullah" to express the history perception of Koran. In this frame the term of ayyamullah is put through a semantical analysis, the meaning area in Koran is fixed and around this term, the structure and the action of the history is considered. In summary, the history in Koran is a process in which divine and human respects are exist, has lawful and objektive characteristics and optimism is necessitated for future for Muslims.*

Ke ywords: *Ayyam, Ayyamullah, history, âyat, mudavala, sunnatullah.*

Giriş

Bilgideki ilerlemeye bağlı olarak insanlığın düşünsel gelişiminin de zorunlu olarak teolojik, metafizik ve pozitif şeklinde üç aşamadan geçtiğini iddia eden Comte'nin, "insanın kutsaldan özgürleşme süreci" olarak ifade edebileceğimiz bu evrimci açıklama tarzının benzerlerini, genel olarak Batı'da doğaya ve tarihe yönelik tüm açıklama biçimlerinde görmek mümkündür. Antik Yunan'da evrenin başlangıcı, sonu ve tüm doğa olayları, doğaüstü nedenler ve Tanrı iradesi ile açıklanmakta; din tüm açıklama biçimlerinin temel ilkesi kabul edilirken, Grek kozmolojisinde Tanrıların doğayla ilgileri koparıldı, onun yerini evreni yöneten ve koruyan ruhsal güçler aldı. Bu dönem felsefecileri "arkhe" adını verdikleri hakikatin zeminini şekillendiren manevi sebebi bulmaya çalıştılar. Bunun sonucunda doğa, sembolik anlamından soyularak, doğanın hakikatini doğadaki etki-tepki mekanizmasına indirgeyen salt natüralist ve rasyonel açıklamalar içinde ele alındı. Üçüncü evre olan pozitivist evrede fenomenlerin gerçek yasalarını ortaya koyan ilkelerin akıl, deney ve gözlem olduğu ileri sürülmüştür.¹

¹ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s.464-471.

Tabiatın, temelinde yatan manevi gerçeklik ile hiçbir ilişkisi olmayan maddi ve fiziki bir nesne olarak telakki edilmesi, Kopernik devriminin de bir kez daha ortaya koyduğu gibi, insanın ilahi kökenini inkâra yol açtı. Kopernik devrimiyle dünyanın evrenin merkezi oluşundan alaşağı edilmesi, neticede insanın da kozmik anlamından yoksun kalmasına ve kendi aşkın kökenini reddetmesini netice verdi.² Artık insan "Tanrıya karşı verdiği mücadele"den zaferle çıkmış, doğa ve tarih üzerinde tam özgür ve yetkin bir varlık haline gelmişti. İnsan için yeni bir doğum söz konusuydu. (renaissance). Bu sürecin sonunda alaşağı edilen tanrının yerine yeni bir tanrı atanmalıydı ki, bu da insanın kendisi oldu. Neticede doğal ve tarihsel değişim ve dönüşümler ilahi kökeninden koparıldı, "insan tanrısı"nın eseri kabul edildi.

Kur'an'a göre ise doğa alanı, âdeta anlaşılması ve açıklanması gereken muazzam bir kitaptır. Göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'ı tesbih ettiğinin ilahi beyanı³, doğanın ve bir bütün olarak varlığın ve varoluşun ilahi kökenine atıftır. Bu bağlamda Kur'an *afaki* ve *enfüsi* ayetlerden söz eder⁴, kâinâtın Allah'ın ayetleri kapsamında değerlendirilmesini ister.⁵ Yine Kur'an'da, helak edilen tüm geçmiş milletlerin helakinde ve kurtuluşa eren tüm kavimlerin kurtuluşunda Allah'ın iradesinin, kudretinin, vahdaniyetinin, rahmetinin, nusretinin, yaratmasının, rızık vermesinin, öldürmesinin ve diriltmesinin⁶ açık delilleri ve sonradan gelecek toplumlar için de bir ibret ve ders anlamında "açık ayetler" olduğu beyan edilir.⁷ Şöyle ki, kâinatın tamamında ilahi irade hâkimdir; insan yeryüzünde bu iradeyi kendi iradesiyle gerçekleştirme vazifesiyle memurdur. Çünkü o yeryüzünün halifesidir. Dolayısıyla kâinatta ve insanların hayatında meydana gelen hadiseler de birer ayettir; bu hadiselerle de Allah'ı tanımak mümkündür.⁸ Bu çerçevede "âyet" teriminin Allah'ın varlığının ve aktifliğinin işaret ve delilleri olduğu anlamı dikkate

² Attas, S. Nakib, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, trc. Mahmut Erol Kılıç, İnsan yay., İstanbul, 1995, s.63.

³ Bkz. Ra'd 13:13; İsrâ 17:44; Nur 24:41; Haşr 59:1,24; Hadid 57:1; Saf 61:1; Cüm'a 62:1; Teğabun 64:1 vb.

⁴ Fussilet 41:53.

⁵ Bkz. Bakara 2:248, 259; Ali İmran 3:41,49; En'am 6:25; A'raf 7:73; Yunus 10:92; Yusuf 12:105; İsrâ 17:12; Nahl 16:11,13,65,67,69; Fussilet 41:53; Zariyat 51:20 vb.

⁶ İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984, C.22, s.180.

⁷ Ali İmran 3:13; Hud 11:103; Yusuf 12:7; İbrahim 14:5; Hicr 15:75,77; Mu'minin 23:30; Şua'ra 26:139; Neml 27:52; Ankebut; 29:15,24,35, Secde 32:26; Sebe' 34:19; Zâriyât 51:20, 37; Kamer 54:15

⁸ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Işık Akademi yay., İstanbul, 2011, s.45.

alındığında, tarihin temel karakteristik özelliklerinden biri olan ilahilik vasfı ortaya çıkmaktadır.

Kavramlarla Yeni Bir Zihin İnşası

Kelime ve kavramlar, içinde kullanıldığı kültürün dünya görüşünü yansıtır. Zira dil, düşünce ve mantık birbirleriyle sıkı sıkıya irtibatlıdır. Dünya görüşü ve hakikat anlayışını ortaya koymada bunlar birbirlerine muhtaçtırlar. Bu itibarla Kur'an'a uygun bir dünya görüşü ve tarih algısı oluşturma gayreti, Kur'an'ın semantik vokabüleri tarafından yönlendirilmek durumundadır. Bu itibarla Kur'an'da tarihsel olayları ifade bağlamında "*kasas*"⁹, "*nebe',enba*"¹⁰, "*mesel, emsal, mesûlat*"¹¹, "*hadîs, ehadîs*"¹², "*âkîbet*"¹³ ve "*esâtîr*"¹⁴ gibi kelimeler kullanılmıştır. Kur'an'da Allah-insan, Allah-toplum, Allah-tarih ilişkisinin niteliğini ortaya koyacak en müstesna kelimelerden birisi de, tarihsel zaman ve olayları ifade edebilecek bir şekilde kullanılan "*eyyamullah*" terimidir.

Eyyamullah, yevm kelimesinin çoğulu olan *eyyam* kelimesinin, faili olan Allah lafzına muzaf kılınmasıyla oluşmuş bir terkiptir. Kur'an bu terkibi Arapların tek tek tanıdıkları, fakat bir arada kullanmadıkları iki kelimeyi birleştirerek kullanmıştır. Şöyle ki, İslam'dan önceki dönemde Arabistan'da *eyyam* kelimesi, tarihi olay ve hadiseler anlamında olmak üzere "*eyyamul-arap*" vb. terkipler içerisinde kullanılmıştır. Yine onlar Allah adıyla gökleri ve yeri yaratan bir tanrıya da inanıyorlardı.¹⁵ Bununla birlikte bu insanlar çok tanrılı sistemde Allah'ı tanrıların başı, Kâbe'nin Rabbi¹⁶ kabul ediyor, diğer tanrıları Allah'a yakınlık kazanma vesilesi

⁹ Ali İmran 3:62; Yusuf 12:3,111; Kehf 18:13 vb.

¹⁰ Maide 5:27; Tevbe 9:70; En'am 6:6; A'raf 7:101, 175; Yunus 10:71; Hûd 11:49, 100, 120; İbrahim 14:9; Kehf 18:13; Kasas 28:66; Şuara 26:69; Teğabün 64:5 vb.

¹¹ Ra'd 13:6; İbrahim, 14:45; Nur 24:34; Furkan 25:39; Ankebut 29:43; Yasin 36:13; Zuhuf 43:56vb.

¹² Tâhâ 20:9; Mü'minin 23:44; Sebe' 34:19; Zâriyât 51:24; Nâziât 79:15; Buruc 85:17-18 vb.

¹³ Ali İmran 3:137; En'am 6:11; A'raf 7:8, 128; Hûd 11:49; Nahl 16:36; Tâhâ 20:132; Neml 27:69; Kasas 28:83; Zuhuf 43:25; Muhammed 47:10 vb.

¹⁴ Enfal 8:31; Nahl 16:24; Mu'minin 23:83furkan 25:5 vb.

¹⁵ Ankebut 29:61; Lokman 31:25; Zümer 39:38; Zuhuf 43:9.

¹⁶ Kureyş 106:3. Ayrıca eski Arap şiirinde bu kullanım için bkz. Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, ty., s.20, 119 vd.

olarak görüyorlardı.¹⁷ Bu inanç uzak Allah tasavvurunun bir sonucudur. Buna göre Allah insan, tarih ve topluma müdahale etmeyen, hareketten tamamen uzak bir varlık olarak tasavvur ediliyor, âlemle ilgili tüm işler aracı tanrılara havale ediliyordu.

İslam'la birlikte Allah tanrılar hiyerarşisinde üstün bir tanrı değil, bütün varlık ve oluş şekillerinin tek ve mutlak kaynağı idi. Artık Kur'an uzak Allah inancından her an âleme müdahil, insana şah damarından daha yakın¹⁸ bir Allah inancını zihinlere işliyordu.

Kur'an'ın düşünce sistemi esas olarak teosentrik (Allah merkezli) bir sistemdir. Dolayısıyla bu sistemde Allah fikri yukarıdan aşağıya her şeye hâkimdir ve tüm anahtar terimlerin semantik yapısı üzerinde büyük etkisi vardır.¹⁹ "Eyyamullah" terkininde de Kur'an'ın teosentrik dünyası dikkatleri çekmektedir. İslam'dan önceki dönemde "*dehr*"²⁰ adı verilen zorba bir ilah, insan ve onun tarihi üzerinde hâkim güç kabul edilirken "eyyamullah" terimiyle Kur'an, Allah'ı mutlak güç ve otorite olarak tarihin merkezine yerleştirmektedir.

"*el-Yevm*"; lügat olarak, gece veya gündüz, az veya çok mutlak zamanı ifade etmek için konulmuştur. Örfen, güneşin yeryüzü üzerinde oluş müddetini yani geceler olmaksızın sadece gündüzleri ifade eder. Şer'an ise ikinci fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar geçen süre için kullanılır.²¹ Çoğulu "*eyyam*"dır. Oluş, kozmoloji, dünya hayatı ve ahiret hayatı gibi geniş bir alanı kapsayan kelime, Kur'an'da farklı mana, değişik zaman ve sürelerle işaret etmektedir. Bu çerçevede Kur'an'da, sadece gündüz²², gece ve gündüzün tamamı²³, mutlak zaman²⁴, tarihsel zaman²⁵, evre-aşama²⁶, kıyamet ve ahiret günü²⁷ anlamlarında kullanılmıştır.²⁸

¹⁷ Bkz. Zümer 39:3.

¹⁸ Kâf 50:16.

¹⁹ İzutsu, *a.g.e.*, s.119.

²⁰ Casiye 45:24.

²¹ Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa el-Huseyni, *el-Külliyyat Mu'cemun fi'l-Mustalahat ve'l-furuku'l-Lüğaviyye*, Thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, Messesetü'r-Risale, Lübnan, 1998, s.981; Tahanevi, Muhammed Ali, *Keşşafu Istilahatü'l-Fünun ve'l-Ulum*, thk. Ali Dehruç, Lübnan, 1996, C.2, s.1815. Ayrıca bkz. Isfehani, Ebu, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010, s.554; İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalettin Muhammed İbn Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir ve diğerleri, Kahire, ty. , C.6, s.4974.

²² Bkz. Bakara 2:259; Kehf 18:19Taha 20:104; Müminun 23:113Sebe 34:18; Cuma 62:9 vb.

²³ Bkz. Bakara 2:80, 203; Ali İmran 3:41; Hud 11:65; Hac 22:47; Secde 32:5; Mearic 70:4 vb.

Yevm kelimesinin, tarihsel zaman ve bu zaman içerisinde meydana gelen olayları kapsamı, yani "*yevm*"ın kevn, oluş anlamı dikkat çekicidir.²⁹ Araplar, kötülüğü ve ızdırabı uzayan sıkıntılı zamanı ifade etmek için "*yevmün zü eyyam*" derler. "*Eyyam*" kelimesini "olaylar" anlamında olmak üzere, kendi tarihlerinde asırlardır hafızalarda yer tutan önemli hadiseler ve meşhur savaşları, zaman içinde meydana geldiği için "*eyyam*"a izafetle, "*eyyamu'l-arap*" şeklinde ifade ederler³⁰ ve bu anlamı kastederek, "falan Arap günlerini (*eyyamu'l-arap*) görmüştür" derler.

Sufilere göre "*yevm*", ilahi tecelliyi ifade eder. "*Eyyamullah*" ve "*Eyyamu'l-Hak*", hakkın tecellileri ve Allah'ın zatının gerektirdiği kemâlât nevilerinin zuhurudur. Zaman içerisinde meydana gelen her şey Allah'ın hükmüyle varlık alanına çıkmaktadır. "Allah her an bir iştedir"³¹ ayetini Sufiler bu çerçevede tefsir etmişlerdir.³² Buna göre zaman içerisinde meydana gelen her şey İlahi esmanın ve iradenin tecellilerinden ibarettir.

Kur'an'da "*Eyyamullah*"ın Anlam Alanı

Kur'an'da "*yevm*" kelimesinin çoğulu "*eyyam*" teriminin, tarihsel süreci ifade edecek bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

*"Eğer siz bir yara almışsanız, (karşınızdaki) kavim de o yaranın aynını almıştı. Allah'ın iman edenleri ortaya çıkarması, içinizden şahidler edinmesi ve iman edenleri temizleyip kâfirleri de yok etmesi için o (iyi ve kötü) dönemleri insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz. Allah, zâlimleri sevmez."*³³

²⁴ Maide 5:3. bkz. Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed İbn Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, Riyad, 1998, C.2, s.195. Ayrıca bkz. Tevbe 9:36; İbrahim 14:48 vb.

²⁵ Ali İmran 3:140; yunus 10:102; İbrahim 14:5; Casiye 45:14.

²⁶ A'raf 7:54; Hud 11:7; Furkan 25:59; Secde 32:4; Fussilet 41:9, 10, 12 vb.

²⁷ Fatiha 1:4; Bakara 2:8, 62, 85, 113, 126, 174, Ali İmran 3:161, 180, 194; Hicr 15:35; Saffat 37:20 vb.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Kalın, Faiz, *Felsefe ve Bilim Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı*, Rağbet yay., İstanbul, 2005, s.127-141.

²⁹ İbn Faris, Ebu'l-Hüsain Ahmed, *Mucmelü'l-Lüğa*, thk. Züheyr Abdü'l-Muhsin Sultan, Beyrut, 1986, s.941.

³⁰ İbn Manzur, *Lisan*, C.6, s.4975.

³¹ Rahman 55:29.

³² Tahanevi, Muhammed Ali, *Keşşafu Istilahatı'l-Fünun ve'l-Ulum*, Arapçaya trc. Abdullah Halidi, thk. Ali Dehruç, Lübnan, 1996, C.2, s.1816.

³³ Ali İmran 3:140.

Burada örfi anlamıyla gün kastedilmemiştir; bilakis değişik tarihi olayların içerisinde meydana geldiği farklı tarihsel zamanlar ve vakitler kastedilmiştir.³⁴ Diğer bir ifadeyle geçmiş ve gelecek tüm ümmetlerin yaşadıkları ve yaşayacakları tarihsel olaylarda cari olan tarihsel zamana işaret edilmektedir.³⁵ Bununla birlikte "eyyam"ın zamana değil de, toplumlar arasındaki savaşlarda meydana gelen olaylara delalet ettiği de ifade edilmiştir.³⁶ Bu çerçevede ayetteki "eyyam" kelimesi, toplumların başına gelen ceza, bela, musibet ve helak türünden olumsuz durumları ifade bağlamında tefsir edildiği gibi³⁷, çoğunlukla zafer ve üstünlük günleri³⁸ olarak anlaşılmıştır. Kimi müfessirler de, bu iki görüşü kapsayacak şekilde kelimeyi hem helak hem de zafer günleri anlamında izah etmişlerdir.³⁹ Yunus suresinde⁴⁰ tarihsel olaylar bağlamında kullanılan "eyyam" kelimesi ise, siyak-sibak bütünlüğü içerisinde, ittifakla azap, helak günleri şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹ Allah tarihsel süreç içerisinde inkârcılara helak günleri yaşatırken, inananlara ise zafer ve üstünlük günleri yaşatmıştır. Bundan sonra kıyamete kadar olacak olan da budur.⁴² Araplar

³⁴ Tantavi, Muhammed Seyyid, *et-Tefsiru'l-Vesit li'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'n-Nahda, Mısır, 1997, C.2, s.275; Alusi, Şihabud-Din Mahmud b. Abdullah, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'il-Mesani*, C.4, s.68; İbn Aşur, *Tahrir*, C.4, s.100.

³⁵ Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Imadi, *İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kur'ani'l-Kerim*, C.2, s.89.

³⁶ Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ty., C.1, s. 384.

³⁷ Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Mumammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan yay., İstanbul, 2005, C.7, s.118; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed Selame, Riyad, 1999, C.2, s.127.

³⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, C.1, s.632; Ebu's-Suud, a.g.e., a.y., Tantavi, a.g.e., a.y., Alusi, a.g.e., a.y., Reşit Rıza, Muhammed-Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, (*Tefsiru'l-Menar*), Mısır, 1367, C.4, s.147; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sadeleştirilmiş baskı), Akçağ yay., Ankara, 1995.C.2, s.387.

³⁹ Taberi, Muhammed b. Cerir Ebu Ca'fer, *Camîu'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, 2000, C.7, s.239;; Razi, *Tefsir*, C.9, s.15.

⁴⁰ Yunus 10:102.

⁴¹ Bkz. Taberi, *Camî*, C.15, s.215-216; Maturidi, *Te'vilat*, C.7, s.118; Razi, *Tefsir*, C.17, s.177; İbn Kesir, a.g.e., C.4, s.299; Ebu's-Suud, a.g.e., C.4, s.178; Alusi a.g.e., C.11, s.195; İbn Aşur, *et-Tahrir*, C.11, s.298.

⁴² Bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, C.3, s.177.

hem helaki hem de nimeti "eyyam" kelimesiyle ifade ederler.⁴³ Bu itibarla Kur'an da bu kelimeyi tarihsel süreci ve olayları ifade edecek şekilde kullanmıştır.

Kur'an'da zaman anlamında farklı birçok kelime ve kavram görmekteyiz.⁴⁴ Bütün bu kelimeler olaylardan bağımsız bir zaman tasavvuruna delalet etmez. Tıpkı mekân ile mekândakinin ilişkisi gibi bu kelimeler de zaman ile zamanda olanı birbirine bağlar. Diğer bir ifadeyle "mekân, kendisine yerleşen nesneyle iç içe geçtiği gibi, zaman da olay ya da oluşla iç içe geçmiş duyusal ve göreceli bir şeydir."⁴⁵ Zamanın olaylardan bağımsız bir varlığı hissedilemediği için, Kur'an dilinde tarihsel zamanı ifade eden "eyyam" kelimesi, zaman ve olay arasındaki zorunlu ilişkiden dolayı, tarihsel olaylar ve hadiseler olarak anlaşılmıştır. İktbal'e göre de Kur'an "Eyyamullah"ı tarihsel zamanı ve olayları ifade edecek bir anlamda kullanmıştır.⁴⁶

Kur'an'da tarihi sürece işaret eden "eyyam" kelimesinin Allah'a izafetle "eyyâmullah" şeklinde kullanımı tarihsel sürecin yapısına ve işleyişine ilişkin önemli işaretler taşımaktadır. Bu terkip Kur'an'da sadece iki yerde geçmektedir.

*"Musa'yı âyetlerimizle göndermiş ve "kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat; zira bunda, her sabreden için ve her şükreden için deliller vardır" diye de emretmiştik."*⁴⁷

Zamansal süreci ifade etmesi açısından tüm günler Allah'ın günleridir. Zira zamanı, mekânı ve bu kâinatta insanı kuşatan her şeyi Allah yaratmıştır. Diğer taraftan "beytullah" ve "şehrullah" terkiplerinde olduğu gibi Ka'be'nin ve Ramazan ayının Allah'a izafe edilmesi, onların yüceltilmesi ve ta'zimini ifade ettiği gibi, "eyyamullah" terkinde de günler kelimesinin Allah'a izafe edilmesi, zamanın ve o zaman içerisinde meydana gelen olayların yüceliğini ve büyüklüğünü ifade eder. İsfehani "eyyam" kelimesinin Allah'a izafe edilmesini, söz konusu günlerde

⁴³ Tantavi, *a.g.e.*, C.7, s.137.

⁴⁴ Söz konusu kelime ve kavramların geniş bir analizi için bkz. Faiz Kalın, *Felsefe ve Bilim Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı*, Rağbet yay., İstanbul, 2005, s.126-262.

⁴⁵ Cabiri, Muhammed Abid, *Arap-İslam Kültürünün akıl Yapısı, Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*, çev. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, Kitabevi, İstanbul, 2000, s.249.

⁴⁶ İktbal, Muhammed, *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, çev. Sofi Huri, Kırkambar yay., İstanbul, 1999, s.157.

⁴⁷ İbrahim 14:5.

meydana gelen işin yüceltilmesi olarak anlaşılması gerektiğini, zira bu günlerde Allah'ın kullarına nimetler bahsettiğini ifade ediyor.⁴⁸

Bununla birlikte "eyyamullah" ifadesinin delaleti konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu üç temel görüş vardır. Kimilerine göre bundan kasıt, Allah'ın Peygamberlerine ve mümin kullarına yardım ettiği, nimet verip onları üstün kıldığı zamanlardır. Taberi'nin nakline göre Mücahit, Katede ve daha birçok tefsir otoritesine göre burada söz konusu olan mana "Allah'ın nimetleri" yani "Allah'ın bir topluma ihsan ve ikram günleri"dir. Allah İsrailoğullarına birçok nimet verdi, denizi yardı ve onları Firavun'un zulmünden kurtardı, bulutla gölgelendirdi, üzerlerine *menn* ve *selva* indirdi. Taberi de "eyyamullah"ın Allah'ın nimet günlerine delalet ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹ İbn Aşur "eyyam" kelimesinin bir kişi, bir kavim veya bir kabile ismine muzaf kılınmasıyla, yaygın olarak, üstünlük ve zafer günlerinin kastedildiğini belirterek "eyyamullah"ın, Allah'ın kudretinin ve inkârcıları helak etmesinin, aynı zamanda dostlarına ve kendisine itaat edenlere yardımının ortaya çıktığı "Allah'ın zafer günleri" anlamına geldiğini, dolayısıyla bu ayette Allah'ın İsrailoğullarına bahsettiği zafer günlerinin kastedildiğini ifade ediyor.⁵⁰ Bir başka yerde de Kur'an'da "eyyamullah"ın, Allah'ın bir kavme olan lütuf ve nimetinin içerisinde gerçekleştiği günlere verilen bir isim olarak kullanıldığını belirtiyor.⁵¹ Bu itibarla, "eyyamullah" kavramsallaştırması, müminler açısından, sürekli iyimser bir tarih algısının gerekçesidir.

Kimilerine göre de "eyyamullah"tan maksat, Peygamberleri yalanlayıp onlara karşı mücadele veren inkârcı ve zalimlere yönelik Allah'ın ceza ve helâkinin gerçekleştiği günlerdir. Büyük helak olayları söz konusu günler içerisinde gerçekleştiği için, inkârcıların yok oluşları bu terkip ile ifade edilmiştir. Zemahşeri Kur'an'da Nuh, Âd ve Semud gibi inkârcı kavimlerin başına gelen helaklerin "eyyamullah" olarak ifade edildiğini ve aynı zamanda "eyyamu'l-arap" terkinin de "yevm-i zi gâr ", "yevm-i ficar", "yevm-i gıdda" vb. Arap savaşlarını ifade ettiğini belirtmektedir.⁵²

⁴⁸ Isfehani, *Müfredat*, s.627.

⁴⁹ Taberi, *Cami'*, C.16, s.519-522. Ayrıca bkz. Maturidi, *Te'vilât*, C.7, s.459; İbn Kesir, *Tefsir*, C.4, s.478; Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsi, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut, 2001, C.3, s.68.

⁵⁰ İbn Aşur, *Tahrir*, C.13, s.189; *a.g.e.*, C.25, s.340.

⁵¹ İbn Aşur, *Tahrir*, C.25, s.341.

⁵² Zemahşeri, *Keşşaf*, c.3, s.363

Müfessirlerin çoğunluğu ise "eyyamullah"ın hem nimet günlerini ve hem de helak günlerini şamil olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Abbas'a göre bu ifade hem Allah'ın, kendilerine nimet verdiği kimselerin nimet günlerini ve hem de Nuh, Âd, Semud gibi kavimlerin başına verdiği helak günlerini kapsamaktadır.⁵³ Büyük dil bilimci ve müfessir Ferra helak anlamını incelemekle beraber, terkinin helakten kurtuluş manasını da ihtiva ettiğini belirtmekte ve yukarıdaki ayeti şöyle tefsir etmektedir. "Onları Âd, Semud ve benzerlerinin başına gelen azap günleriyle ve diğerlerinin de bağışlanıp helakten kurtarıldığı günlerle korkut. Bu, senin "onlara sert ve yumuşak davran" sözündeki anlamın aynıdır."⁵⁴ Maturidi ve İbn Manzur "eyyamullah"ın hem nimet ve hem de helak zamanlarına delalet ettiğini belirtiyor.⁵⁵ Razi de tefsirinde "eyyam" ile mutlak manada zamanın kastedilmediğini, bilakis, zaman içinde meydana gelen önemli olayların murat edildiğini ifade ediyor. Ona göre bu durumda Allah Musa'ya kavmine terğip, terhip, vaad ve va'id ile nasihat etmesini emretmektedir. Terğip ve vaad ile nasihat etmesi, onlara Allah'ın kendilerine ve daha önceki devirlerde yaşayıp da Peygamberlere iman eden önceki nesillere verdiği nimetlerini hatırlatmasıyla olur. Terhip ve va'id ise, geçmiş zamanlarda Âd, Semud ve benzeri kavimlerin peygamberleri yalanlamaları sebebiyle maruz kaldıkları ilahi azabı, helaki ve intikamı hatırlatmakla olur.⁵⁶ Aynı şekilde Hamdi Yazır da "eyyamullah"ı "Allah'ın düşmanlarına yaptığı olaylar yahut Allah'ın müminlere yardım ve zaferi, sevap ve mükâfatı, vaadi, kâfirlere kahrı, azabı ve tehdidi için belirlediği vakitler"⁵⁷ olarak izah ederek kelimeye inananlar açısından olumlu, inkârcılar açısından olumsuz bir mana vermektedir.

Buna göre bu kavram bir taraftan iman edenlerin azap ve helakten kurtarıldıkları nimet günlerine işaret ederken, diğer taraftan inkârcıların, yalanları sebebiyle uğradıkları helak günlerini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle mümin, bu terkibe "nimet günleri", inkârcı ise "helak günleri" anlamını vermek durumundadır. Bu bakımdan hem nimete hem de helake şamil olan "Allah'ın günleri", ilahi kudret ve otoritenin kendisinde tecelli ettiği tarihin ta kendisidir. Yukarıdaki ayet bağlamında Allah Musa Peygamberden, kavmine, düşmanları Firavun ve ordusunu helak ederek kendilerini yardım ettiği ve bu sayede tarihlerinde büyük dönüşümlere ve önemli gelişmelere yol açan tarihsel olayları hatırlatmasını istemektedir.

⁵³ Zemahşeri, *Keşşaf*, C.3, s.363; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, C.9, s.318.

⁵⁴ Ferra, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, *Meani'l-Kur'an*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1983, C.2, s.68.

⁵⁵ Maturidi, *Te'vilât*, C.7, s.459-460; İbn Manzur, *Lisan*, C.6, s.4974.

⁵⁶ Razi, *Tefsir*, C.19, s.85.

⁵⁷ *Hak Dini*, C.6, s.415.

Bu ayet siyak ve sibak bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde, son tahlilde, Musa'dan kavmine hatırlatması istenen şey "Allah'ın öteden beri süregelen ve sürecek olan, kendine özgü, değişmeyen bir davranış tarzı"⁵⁸ nı ifade eden "*sünnetullah*"tır. Sure başından itibaren dikkatli bir şekilde okunduğunda İsrailoğullarının ahireti bırakıp dünyayı tercih ettikleri, bu sebeple zulüm ve zillete maruz kaldıkları ve sonra Allah'ın yardımıyla bu durumdan kurtulup nimet ve izzete kavuştukları günleri unuttukları anlaşılmaktadır. Bu durumda Musa kavmine yaşadıkları zillet ve izzet günlerini, arkasından da geçmiş inkârcı kavimlerden Nuh, Âd ve Semud kavminin başlarına gelen helaki hatırlatmakta, inkârcı ve zâlim hiçbir kavmin pâyidâr olamayacağını bildirmektedir. Diğer bir ifadeyle Musa kavmine şu ilahi yasaı hatırlatmaktadır. "Şükür nimet, küfür nikmet veya iman beka, inkâr fena sebebidir."⁵⁹ Bu ilahi yasa içerisinde "*eyyamullah*", mümine yardım ve zafer günleri, kâfire ise gazap ve helak günleridir.

Tarihte cari ilahi yasalar gereği yeryüzünde hüküm sürmüş toplumlar belli bir yükselişi ve çöküşü yaşamışlardır. Hiçbir zalimin zulmü ilelebed sürmemiştir. Kur'an inananlar açısından bu iyimser gelecek fikrini "*eyyamullah*" kavramsallaştırmasıyla başka bir ayette şöyle ifade ediyor.

*"İman edenlere söyle: Allah'ın günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar. Çünkü Allah her toplumu, yaptığına göre cezalandıracaktır."*⁶⁰

Bu ayetteki "*eyyamullah*" ifadesi, birçok müfessir tarafından toplumların bu dünyada karşılaştıkları ve karşılaştıkları nimet ve üstünlük günleriyle⁶¹, azap ve helak günleri⁶² bağlamında izah edilmiştir. Bununla birlikte kimileri helak anlamını öncelerken⁶³, kimileri de nimet anlamını öncelemiştir.⁶⁴ İbn Abbas ve Mücahid, her

⁵⁸ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramsallaştırılması*, Fecr yay., Ankara 1999, s.53.

⁵⁹ Bkz. İbrahim 14:7. Ayrıca bkz. "Sizden önce nice sünnetler (uygulamalar) gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun ne olduğuna bir bakın. Bu, bütün insanlığa iletilmiş tarifsiz bir bildiri ve sorumluluk bilincini kuşananlar için de bir rehber ve öğütür." Ali İmran 3:137-138.

⁶⁰ Casiye 45:14.

⁶¹ İbn Aşur, *Tahrir*, C.25, s.340

⁶² Taberi, *Cami'*, C.22, s.66-67; Tantavi, *et-Tefsiru'l-Vesit*, C.13, s.151-152.

⁶³ Zemahşeri, a.g.e., C.5, s.484; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, C.8, s.45; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, C.25, s.147; Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, C.8, s.70; Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, C.5, s.6

⁶⁴ Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, thk. Hişam Semir el-Buhari, Riyad 2003, C.16, s.161; Bukaî, Burhanu'd-Din Ebi'l-Hüseyn İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenasübi'l-Âyâtı ve's-Süver*, Kahire, ty., C.18, s.78-79.

iki anlamı da kapsayacak şekilde "Allah'ın mükâfâtı, azabı ve geçmiş milletlerin başına verdiği helak"⁶⁵ olarak tefsir etmişlerdir.⁶⁶ Maturidi bu anlamların yanında kelimenin, ahiretle ilgili olarak, "Allah'ın müminlere ahirette vereceğini vaad ettiği, zeval bulmaz ve kesintisiz daimi nimeti"⁶⁷ olarak da anlaşılabilirliğini ifade etmektedir.

Allah açısından zamanın mazi, hal ve istikbal şeklinde bölümlere ayrılmasının söz konusu olamayacağı dikkate alındığında, Kur'an'da "eyyamullah" terkihi çerçevesinde ele alınan tarihin, zamanı bir bütün olarak ifade ettiği söylenebilir. Buna göre Kur'an'da tarih, doğa alanının dışında kalan ve insan için söz konusu olan geçmiş, şimdi ve gelecek tüm zamanları ifade edecek bir kullanım alanına sahiptir. Hatta Kur'an'da, bu dünyadaki eylemlerin hesap alanı olarak ortaya konan Ahiret bile, tarihsel sürecin dışında değil, onun bir devamı olarak ifade edilir. Bu bakımdan "eyyamullah" ahiret hayatını da kapsayacak bir anlam alanına sahiptir. Buna göre geleceği belirtilen "Allah'ın Günleri"nin, İslam'ın ve Müslümanların izzet bulacağı güzel günlere ve dolayısıyla gelecek zamanlarda inananlar lehine sonuçlanacak büyük hadiselerin meydana geleceğine işaret etmektedir.

Özet olarak ifade etmek gerekirse "eyyamullah" müminler açısından "Allah'ın nimet günleri" anlamına gelirken, inkârcılar açısından "Allah'ın helak ve azap günleri" anlamına gelir. "Eyyamullah" ifadesi ile ister içinde yaşanılan tarih alanı, isterse "kıyamet ve sonrasındaki hesap günü" kastedilsin, her iki durumda da, son tahlilde, bu kavram Allah'ın zamana müdahil oluşunun, bir diğer ifadeyle, Allah'ın tarih içindeki aktifliğinin ana omurgasını oluşturmakta, Allah'tan bağımsız bir tarih ve gelecek algısının mümkün olamayacağını ifade etmektedir.

Kur'an'da "Eyyamullah" Kavramsallaştırması Bağlamında Tarihin Yapısı ve İşleyişi

Eyyamullah terkihi "eyyam" ve Allah kelimelerinden oluşmaktadır. Bu terkipte tarih anlamına gelen eyyam, failine yani Allah ismine izafe edilmiştir. Bu itibarla Kur'an'ın tarih algısında Allah tarihin failidir. Kur'an bunu bir ayetinde şöyle ifade eder. "O her an bir iştedir."⁶⁸ Yani Allah zamana ve varlığa dair her işe, her an müdahildir.

⁶⁵ Taberi, *Camii'l-Beyan*, C.22, s.66-67; İbn Kesir, *Tefsir*, C.7, s.266; Razi, *Tefsir*, C.27, s.264.

⁶⁶ İbn Kesir, *Tefsir*, C.7, s.266.

⁶⁷ Maturidi, *Te'vilât*, C.13, s.326. İbn Aşur da kelimenin ahirette mümine verilecek nimet bağlamında anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Bkz. *Tahrir*, C.25, s.341.

⁶⁸ Rahman 55:29.

Tarihsel süreç içerisinde etkin olan özneler ya Tanrı ya insan ya da "tarihsel özneler" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu özneler çoğu zaman birbirlerine karşı konumlandırılmakta, bire indirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle dini kaynaklarda kimi zaman Tanrının mutlaklaştırılması adına insan yok sayılırken, buna karşıt olarak, kimi düşünce sistemlerinde Tanrının varlığı insan varlığı ve özgürlüğü için bir tehdit olarak görülmekte ve insan tek özne olarak kabul edilmektedir. Tekilci bir yaklaşımla tek tek tarihi olayları inceleme yerine, bu olayların arkasında olduğunu varsaydığı Tanrıyı konu edinen klasik tümelci ya da evrenselci felsefe, tek özne olarak tanrıyı kabul ederken, bu geleneksel felsefenin aksine Çağdaş Felsefe, tek özne olarak insanı kabul etmiş, metafiziği ve teolojiyi reddedip, bunun yerine bilgiyi yerleştirmiştir.⁶⁹ Orta Çağ'ın kapanmasıyla, tarihe Tanrısal bir planın açılımı olarak bakan tüm felsefeler reddedildi ve 1300'lerin sonu ve 1400'lerin başlarında İtalya'da ortaya çıkıp, ardından Fransa başta olmak üzere Batı Avrupa'ya kayan Rönesans'la (Yeniden Doğuş) beraber insanı temele alan "insancı tarih görüşü" benimsendi.⁷⁰ Bu felsefe içerisinde insan ve doğaya dair aşkın esaslara dayalı açıklama biçimleri terk edilerek, kutsaldan koparılmış ve akıl temeli üzerine yükselen yeni açıklamalar yapılmıştır.⁷¹ Bu anlayış Hümanizm'i doğurdu. Hümanizm basit insancılık veya insandan yana olmayı değil, Tanrıya karşı insandan yana olmayı ifade eder. Artık insan, Tanrıdan uzak ve ona rağmen yaşayan ve ondan özgürleştiği oranda insan olarak var olabilen bir özne-varlıktır.⁷² Burada İnsan kutsalla tüm bağlarını koparmış, yalnızca dünyaya yönelmiş ve dolayısıyla dünyadaki yaşayışını oluşturan doku, maddi ilişkiler ağından ibaret hale gelmiştir.

Kur'an'da tarihsel süreç üzerinde Allah-İnsan birlikteliği vurgulanır ve insan tüm değerini Allah'a karşı olmakla değil, O'nunla beraber olmaktan alır.⁷³ Zira insanın yorumladığı tarih alanı, kendi cinsinin tarihsel eylemlerinden oluşması bakımından antropolojik, ama aynı zamanda bir bütün olarak Allah'ın mahlûku yani ilke ve yasaları (fıtratı) Allah tarafından belirlenmiş ve her an O'nun müdahalesine maruz kalıyor olması cihetinden teolojik bir yapıya sahiptir. Çünkü yaratılış Kur'an'da, başlangıçta bir defa meydana gelmiş, olmuş bitmiş bir hadise olarak

⁶⁹ Düzgün, Ş. Ali, *Sosyal Teoloji İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Lotus yay., Ankara, 2010, s.121-122.

⁷⁰ Collingwood, Robin George, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı yay., Ankara, 2007, s.102.

⁷¹ Duralı, Ş.Teoman, *Çağdaş Küresel Medeniyet, Anlamı/Gelişimi/Konumu*, Dergah yay., İstanbul, 2003, s.17-24.

⁷² Evkuran, Mehmet, "Zaman, Bilinç ve Tarih Algısı Üzerine Teolojik Açidan bir İnceleme", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c.4, S.3, (Eylül-Aralık 2007), s.46.

⁷³ Evkuran, a.g.m., s.64.

değil, her an gerçekleşmekte ve kıyamete kadar da devam edecek bir süreç olarak anlamlandırılmaktadır.⁷⁴ Diğer taraftan Peygamberler göndererek iradesine uygun bir değişimi gerçekleştirmek isteyen Allah, her topluma ve döneme uygun hüküm ve programlar ortaya koymaktadır (Şir'a ve Minhac).⁷⁵ İşte İlahi değişim projesi, şariat ve İlahi vahye bağlı olması açısından teolojik ve aynı zamanda, değişim, ancak beşeri bir faaliyet sonucu tarihselleştiği için, insani bir karakter arz etmektedir.⁷⁶ Buna göre tarih, İlahi ve beşeri yönleri olan bütünsel bir süreçtir. Kur'an'da tarih anlamında kullanılan "eyyamullah"ın Allah'a yani failine izafetle kullanılması, tarihin ilahi yönünün bir delilidir.

Eyyamullah kavramsallaştırması aynı zamanda, iyimser bir tarih ve gelecek düşüncesinin de temelidir. Zira bu terkinin Kur'an'da bizzat nimet ve zafer günlerine isim olması veya en azından müminler için bunu ifade etmesi iyimser gelecek fikrinin gerekçesidir.

"Kur'an'ın tarih anlayışı, kötümser, nihilist, sofistçe değil, tamamen iyimser bir anlayıştır."⁷⁷ Kur'an iyimser bir tarih algısının en güçlü temellerini sunmaktadır. Zira Kur'an'da "her şeyin yaratıcısı"⁷⁸ olarak isimlendirilen Allah tabiat, insan ve tarihle ilişkisi bağlamında, "yaratanların en güzeli"⁷⁹, "tüm hayırları elinde bulunduran"⁸⁰, "her şeyi bilen"⁸¹, "her şeye kadîr"⁸², "müminleri velisi"⁸³ vb. şeklinde isimlendirilmiş; insanın, iyiye yönelmenin temelini oluşturan ilahi fitrat (fitratullah) üzere yaratıldığı⁸⁴, en iyi olanı meydana getirmesi arzulanan varlık olarak yeryüzünün halifesi kılındığı⁸⁵, tüm varlığın iyiyi yaratmaya aracılık eden varlık emanetleri olarak insanın emrine amade kılındığı⁸⁶ beyan edilmiş; tüm hayatın ve varlığın gayesinin imtihan, imtihanın da gayesinin en iyiyi ortaya koymak

⁷⁴ Düzgün, Şaban Ali *Allah, Tabiat ve Tarih, Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, Lotus yay., Ankara 2005, s.223.

⁷⁵ Maide 5:48.

⁷⁶ Muhammed Bakır es-Sadr, *Kur'an Okulu*, terc. Mehmet Yolcu, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996, s.49.

⁷⁷ Ceydet Said, *Âdem'in Oğlu Habil Gibi Ol, Yeni Bir Kimliğin İnşası*, çev. Abdi Keskinsoy, Pınar yay., İstanbul, 2002, s.415.

⁷⁸ En'am 6:102; Ra'd 13:16 vb.

⁷⁹ Mu'minun 23:14; Saffat 37:125.

⁸⁰ Ali İmran 3:26; Taha 20:73

⁸¹ Bakara 2:282; Ali İmran 3:29; Nisa 4:176 vb.

⁸² Bakara 2:284; Ali İmran 3:189; Maide 5:17 vb.

⁸³ Ali İmran 3:68, 150; Nisa 4:45; Maide 5:55 vb.

⁸⁴ Rum 30:30.

⁸⁵ Bakara 2:30; En'am 6:160Yunus 10:14;Fatır 35:39.

⁸⁶ Lokman 31:20;Casiye 45:13 vb.

olduğu⁸⁷, tarihsel süreç içerisinde iyinin kalıcı, kötünün yok olmaya mahkum olduğu⁸⁸ ifade edilmiştir. İşte Kur'an'da ifadesini bulan böyle bir Allah, insan, tarih ve varlık tasavvuru, iyimser bir gelecek perspektifini, insanlığın önüne varılacak bir hedef olarak koymayı gerektirmektedir. Gerçekte tüm ilahi dinler ve vahiyler yepyeni ufuklara yelken açabilme ümidini ifade eder. İlahi vahyin hedefi insanlığı inkârın karanlıklarından imanın aydınlığına ulaştırmaktır. "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Şüphesiz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."⁸⁹ Dolayısıyla tarihi iyiye kodlamak imanının tam merkezinde olan bir konudur. Çünkü insanın tüm yeteneklerini atıl hale getireceğinden dolayı umutsuzluk, fitrata karşı en büyük ihanettir.

Kur'an'da tarihsel sürecin işleyiş şeklini gösteren temel terimlerden birisi, eyyamullah bağlamında zikredilen "*müdavele*"⁹⁰ kelimesidir. "*Müdavele*" Allah'ın tarih ve toplumlar için tayin etmiş olduğu evrensel yasalardan birisidir.⁹¹ Buna göre devlet bir dönemde hak ehlinin, bir başka dönemde batıl ehlinin olabilir. Allah'ın hak ehline olan vaadi, işin sonunda onları üstün kılacağına dairdir. Evveleminde zafer sürekli el değiştirebilir. Bu bakımdan tarih, değişim tarihi olarak görülmelidir. Diğer bir ifadeyle, tarih sürekli bir kevn ve fesattan ibarettir.⁹² Bu itibarla Kur'an'ın tarih algısı dinamik bir karakter arzeder. Müdavele bu gerçeğin Kur'anî ifadesidir. Varlığın varlık sebebi olan imtihan ve ıstıfa⁹³ ancak bu yasayla gerçekleşmiş olacaktır. Maturidi ve Razi'ye göre şayet müdavele olmamış ve inkârcılar sürekli kaybetme kuşağında olsalardı, iman ihtiyarı değil, ıztırâf bir iş olurdu. Tersine bir durumda ise inkârcılar hak üzere olduklarını zannederler ve bu da onların hakkı kabul etmelerini engellerdi. Dolayısıyla sorumluluğun, sevabın ve azabın bir anlamı kalmaz, çalışıp elde etmeye ve iradi olarak yapıp etmeye bağlı olan sınırsız terakki ve ıstıfa (saflaşma, seçilme) kanunu bulunmazdı. İkinci olarak müdavele, iyimser bir tarih algısının da temeli durumundadır. Şöyle ki, ayette ifade edildiği gibi, insanlar arasında günlerin dolaşımı, iman ve küfür arasında bir seçilme ve işin sonunda

⁸⁷ Hûd 11:7; Kehf 18:7; Mülk 67:2

⁸⁸ Enfal 8:7-8; Yunus 10:82; Ra'd 13:17; İsra 17:81; Enbiya 21:18, 105; saffat 37:171-173; Şura 42:24; Mücadile 58:21;

⁸⁹ Hadid 57:9.

⁹⁰ Ali İmran 3:140.

⁹¹ Reşit Rıza, *Menar*, C.4, s.147; İbn Aşur, *Tahrir*, C.4, s.100.

⁹² Bkz. Razi, *Tefsir*, C.9, s.16.

⁹³ Bkz. Bakara 2:214, Ali İran 3:142; Tevbe 9:16; 143; Hûd 11:7; Ankebut 29:1-3; Muhammed 47:31; Mülk 67:2.

müminleri yüceltme, inkârcıları ise yok etme hikmetine mebnidir.⁹⁴ Bu durumda müminler geleceği iyiye kodlamak zorundadırlar.

Müdavele yasası, insanların ve toplumların iradelerinden ve sebeplerden bağımsız bir şekilde, sadece Allah'ın iradesiyle işleyen ve insanları kendine mahkûm etmiş bir yasa değildir. Tam aksine bu yasa, insanların iradelerine dayalı ve sebepler dairesinde cereyan eden ilahi bir yasadır. Muhammed Abduh, bunu şöyle izah ediyor: "Müdavele, "sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir"⁹⁵ ayetinde ifade edilen kaidelerden biridir. Yani söz konusu ilahi yasalardan bir yasadır. Hak ve batıl taraftarlarına bakıldığında, insanlar arasında bu durum açık olarak görülecektir. Müdavele gerçekte, insanların amellerine bağlı olarak cereyan eder. Dolayısıyla devlet, gelişigüzel bir şekilde, sadece bir topluluğun olmaz. Bu ancak, devlet olmanın sebeplerini bilen ve buna hakkıyla riayet eden kimselerin olacaktır. Yani siz bunun bir yasa olduğunu bildiğinizde, size düşen, karşılaştığınız kötü durumlardan dolayı gevşeyip zafiyet göstermemektir. Çünkü siz devletin sürekli el değiştirdiğini biliyorsunuz. İbare gerçekte Müslümanlarca malum olan gizli bir gerçeğe işaret ediyor. Bu da her devletin bir sebebi olduğu temel ilahi yasasıdır. Bu durumda ayet şöyle demiş olmaktadır: Müdavele birlik, sebat, doğru bakış, kararlılık, liyakat, mümkün olan kuvvetin hazırlanması gibi amellere bağımlı olduğu için, size düşen bu gibi işleri yerine getirmek ve sağlam bir şekilde yapmaktır."⁹⁶ Kur'an müdavele yasasından söz edildiği bağlamda, müminlerin mağlubiyetin sebebini anlayamamaları ve "bu neden böyle oldu?" diye sormalarına cevaben "de ki, sizin kendi yüzünüzden. Hiç kuşkusuz Allah her şeye kadirdir"⁹⁷ karşılığını vermektedir. "Kadîr; hikmetin gerektirdiği şekilde dilediğini yapandır."⁹⁸ Buna göre Allah'ın her şeye kadir olmasını, "hikmeti gereği her şeyi bir yasaya tabi kılması" olarak anlamak mümkündür. Dolayısıyla müdavele yasası, tarihsel süreci gelişigüzel ve rastgele bir süreç olmaktan çıkarıp, yasalı ve dolayısıyla objektif bir yapıya kavuşturmaktadır. Sonuçta bu tarihsel umumi yasalara ve ilahi hikmete bakan herkes, müdavele kanununa tabi olan tarihi süreçte herhangi bir iltimas ve kayırma göremeyecektir.⁹⁹ Yani, tarihin yasaları objektiftir; bu yasalar keşfedilip gereğince amel edilince mümin veya kâfir herkesi amacına ulaştırır. Nitekim Hz. Ali'nin "onlar batıl davaları üzerinde bir araya geldikleri için zafere ulaştılar, siz hak davanızda ayrılığa

⁹⁴ Bkz. Maturidi, *Te'vilât*, c.2, s.432; Razi, *Tefsir*, C.9, s.16; Yazır, *Hak Dini*, C.2, s.387.

⁹⁵ Ali İmran 3:137.

⁹⁶ Reşit Rıza, *Menar*, C.4, s.148.

⁹⁷ Ali İmran 3:165.

⁹⁸ Isfehâni, *Müfredat*, s.395.

⁹⁹ Reşit Rıza, *a.g.e.*, a.y.

düşüğünüz için başarısızlığa uğradınız"¹⁰⁰ sözü iyi ve kötü her halin bir yasaya bağlı olduğunu, başarının sadece hak davaya sahip çıkmakla değil, aynı zamanda yasanın gereğini yapmakla mümkün olabileceğini ifade ediyor.

Kur'an "eyyamullah"ın "âyet"¹⁰¹ olma niteliğinden söz etmektedir. Âyet sözlükte "alamet, işaret, ibret"¹⁰² " anlamına gelir. Kur'an her bir peygambere verilen şeriatı¹⁰³, mucizeleri¹⁰⁴ ve ilahi vahiyleri¹⁰⁵ ayet olarak isimlendirdiği gibi, bir bütün olarak kâinatı ve içindekileri, vahdaniyetinin ve ulûhiyetinin açık delil ve işaretleri anlamında ayet olarak nitelemektedir.¹⁰⁶ Bu bakımdan bütün kâinat, Allah'ın isimlerinin birer tecellisi olan varlıklardan oluşur.¹⁰⁷ Yine tarihsel süreç içerisinde yaşanmış tüm helakler¹⁰⁸, kavimlerin hayat hikâyeleri¹⁰⁹, Allah'ın müminleri desteklemesi¹¹⁰ Allah'ın ayetleri olarak idraklere arz edilmiştir. Buna göre tarihsel süreç, bir bütün olarak "âyet-ı hâdisât" olarak okunabilir. Tarihsel olaylar veya diğer bir ifadeyle Kur'an'da hikâye edilen kıssalar birer "âyet" olmaları yönünden, öncelikle Allah'ın sonsuz bir güç ve bilgi kaynağı olarak beşeri olaylar ve eylemler içinde nasıl rol aldığını ortaya koymaktadırlar. Bu yönüyle kıssalar bir taraftan geçmiş olaylara dikkatleri çekerken, diğer taraftan anlatım tarzıyla Allah'ın şimdi-burada aktif olduğunu da bildirirler.¹¹¹ Bu da tarihin, Kur'an'a göre Allah ve varoluş hakkında temel bilgi kaynaklarımızdan biri olduğunu ifade eder. Bu bakımdan bir bütün olarak tarihin, Allah'ın ulûhiyet ve kudretinin ayetleri olduğunun kabulü, tarihsel alanı teolojik bir renge büründürmektedir.

¹⁰⁰ Reşit Rıza, *Menar*, C.4, s.142.

¹⁰¹ İbrahim 14:5.

¹⁰² Cevheri, *Sıhah*, C.6, s.2275- 2276; İbn Manzur, *Lisan*, C.1, s.185; Isfehani, *Müfredat*, s.41.

¹⁰³ Bkz. Bakara 2:106; Nahl 16:101 vb.

¹⁰⁴ Bakara 2:118,145; Ali İmran 3:49, 50; Maide 5:114; En'am 6:35, 37, 109; A'raf 7:106; Ra'd 13:38 vb.

¹⁰⁵ Bakara 2:211,252; En'am 6:4, 124; Ali İmran 3:7, 58 vb.

¹⁰⁶ Bakara 2:248,259; Ali İmran 3:41,49; En'am 6:25; A'raf 7:73; Yunus 10:92; Yusuf 12:105; İsra 17:12; Nahl 16:11,13,65,67,69; Fussilet 41:53; Casiye 45:3; Zariyat 51:20 vb.

¹⁰⁷ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s.44.

¹⁰⁸ Hud 11:103; Hicr 15:75,77; Ta-ha 20:128; Mü'minin 23:30; Furkan 25:37, 67, 103, 121, 139, 158, 174, 190; Neml 27:52; Ankebut 29:15, 35; Secde 32:26; Sebe' 34:9, 15, 19; Zariyat 51:37; Kamer 54:15

¹⁰⁹ En'am 6:130; A'raf 7:35.

¹¹⁰ Ali İmran 3:13.

¹¹¹ Tatar, Burhanettin, "Kur'an'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.1, Ocak-Nisan 2009, s.105.

"Eyyamullah" terimi, tarihin yasasız, gelişigüzel bir şekilde meydana geldiğini değil, bilakis, tam da bizzat Allah tarafından belirlenen yasalara dayandığını ifade eder. Zira Allah yasasının kendisidir. Yukarıdaki ayetlerde tarihin "âyet" olarak ifade edilmesi ve dolayısıyla aklın ve düşüncenin konusu yapılması, tarihin keşfedilebilir yasalara dayandığının delilidir. Aksi takdirde tarihi araştırmaya, ibret ve öğüt almaya yönelik tüm emir ve tavsiyeler anlamsız kalırdı. Bu çerçevede Kur'an, tarihi aklın ve düşüncenin konusu haline getirmek suretiyle, inananları tarihi araştırmaya teşvik etmektedir.

"Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır."¹¹²

"Andolsun biz, sizin benzerlerinizi hep helâk ettik. Düşünüp ibret alan yok mu?"¹¹³

"Nitekim birçok memleket vardı ki, o memleket (halkı) zulmetmekte iken, biz onları helâk ettik. Şimdi o ülkelerde duvarlar, (çökmüş) tavanların üzerine yıkılmıştır. Nice kullanılmaz hale gelmiş kuyular ve (ıssız kalmış) ulu saraylar vardır. (Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."¹¹⁴

İbret niteliğiyle tarih tefekkür ve teemmül konusudur.¹¹⁵ Tarihe böyle bir bakış ilahi emirdir. "Şu halde ibret alın ey akıl sahipleri!"¹¹⁶ Âyetle geçen "*i'tibar*"

¹¹² Yusuf 12:111.

¹¹³ Kamer 54:51.

¹¹⁴ Hac 22:45-46. Benzer ayetler için bkz. Rum 30:9; Fatır 35: 44; Ğafir 40:82; Naziat, 79:26.

¹¹⁵ Razi, *Tefsir*, C.18, s.232.

¹¹⁶ Haşr 59:2. Fıkıh usulü âlimleri bu ayeti kıyasa delil yapmışlardır. Kıyas sözlükte bir şeyin başka bir şeyle ölçülmesi anlamına geldiği gibi iki şeyi birbirine eşitlemek anlamında da kullanılır. Kumaşı metre ile ölçtüm" dendiğinde birinci anlamda kullanım, "bu yaprağı şu yaprağa eşitledim" veya "falanca kişi falancayla kıyas edilemez" dendiğinde de ikinci anlamda kullanım söz konusudur. Usul-ü fıkıhta iki mesele arasında kıyasa gidilebilmesi için illet birliği şarttır. Müctehid kitap sünnet ve icmada hükmü bulunan bir meselenin illetini tespit eder. Sonra bu üç kaynaktan birinde hükmü bulunmayan bir meseleyle karşılaştığında, bu ikinci meselede de aynı illetin bulunduğu yani bu iki mesele arasında illet birliği bulunduğu kanaat getirirse, nassda mevcut olan hükmü bu yeni meseleye uygular ve böylece her iki meseleyi hüküm bakımından eşit hale getirir. Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-*

lafzı "*infial*" babının yapısı gereği, eşyanın hakikatini, sebep, sonuçlarıyla birlikte kavrayıp gereğini yerine getirmek demektir.¹¹⁷ Burada bir Yahudi kabilesi olan Beni Nadîr'in Allah'ın inayetiyle Medine'den çıkarılmaları söz konusu edilmekte ve sonuçta her işinde galip, yaptığını hikmetle yapan Allah'ın fiillerinin i'tibar konusu yapılması emredilmektedir. İ'tibar, eşyanın gerçekliğine ve işaret ettiği yöne öyle bir bakıştır ki, o bakışla onların cinsinden başka bir şeyin bilgisi meydana gelsin.¹¹⁸ Bu kelimde şaşırarak ders alma anlamı vardır. Bu bakımdan ayette i'tibar konusu yapılması emredilen şeyi Yazır iki maddede özetlemiştir. Birincisi, sebep ve aletlerin gücüne değil, Allah'a güvenmek gerekir. Çünkü her durumda en üstün, hüküm ve hikmet sahibi olan O'dur. İkincisi, zulüm ve küfür azaba sebeptir; bunlar gerçekleşince azap da gerçekleşir. Hiç kimse bu ilahi yasanın dışında değildir.¹¹⁹ İbret ve i'tibar kelimeleriyle Kur'an, bir taraftan, Allah'ın tarihe müdahil olduğunu, Allah'tan bağımsız bir varlık alanı düşünölemeyeceğini beyan ederken, diğer taraftan akıl ve basiret sahiplerine tarihten ibret alıp, helak edilen kavimlerin yollarından değil de kurtuluşa eren müminlerin yollarından gitmelerini onlara öğütlemektedir. Zira Kur'an zulüm ve küfür üzere olan tüm milletlerin yok edildiklerini bildirerek, bundan ibret alınmasını istemektedir.

Bu itibarla tarihi bilmek, diğer taraftan, Allah'ın insan ve toplumlara yönelik davranış tarzını bilmektir. Allah'ın bu davranış tarzı Kur'an'da "*sünnetullah*" olarak ifade edilir. Kur'an'da "*sünnetullah*" teriminin tüm kullanımlarının "kâfirlerin akıbetleriyle ilgili tehdit ve uyarı, diğer yandan mü'minleri tebşir ve teselli nitelikli olduğu, Allah'ın ilkeli tutumunun asla değişmeyeceği, tabiat kanunları değil, aksine dini içerikli insanın bireysel veya sosyal hayatıyla ilgili ilahi prensipleri ifade ettiği açıkça görölmektedir.¹²⁰ Dolayısıyla sünnet kelimesinin sözlük anlamını Allah'a izafe ederek ve özellikle insani ve toplumsal alanla ilgili bir yasalılığı ifade edecek tarzda sünnetullah terkibi, "Allah'ın öteden beri süregelen ve sürecek olan, kendine özgü, değişmeyen bir davranış tarzı"¹²¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. "Eyyamullah" kavramsallaştırmasının bizzat kendisi, öncelikle, tarihin ilahi karakterine; Allah'ın tarihin öznesi oluşuna,

Fıkıh), trc. İbrahim Kafi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, s.126-127.

¹¹⁷ İslamoğlu, *Meal*, s.1102, 5. not. Benzer bir ifade için bkz. İbn Aşur, *Tahrir*, C.28, s.72.

¹¹⁸ Yazır, *Hak Dini*, C.7, s.203.

¹¹⁹ Yazır, *a.g.e.*, C.7, s.203-204.

¹²⁰ Akçay, Mustafa, "Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah" Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sayı: 17, ss. 125-158, s.139.

¹²¹ Özsoy, *a.g.e.*, s.53.

diğer bir ifadeyle, tarihin her an ilahi müdahaleye maruz kalıyor oluşuna ve Allah'tan bağımsız bir varlık alanı düşünölemeyeceğine delildir.

İkinci olarak; "eyyamullah"ın inkârcılar açısından "helak günleri", müminler açısından "nimet günleri" anlamında olması, müslümalar için iyimser bir tarih ve gelecek fikrinin Kur'anî temeli durumundadır.

Üçüncü olarak; "eyyamullah"ın "müdavele" yasasına tabi bir süreç olarak sunulması, Kur'an'da tarihin rastgele, gelişigüzel bir süreç değil, bilakis yasalı ve objektif bir karaktere sahip olduğunu gösterir. Dolayısıyla hadiselerden ibret alınmadığı, yasanın gereğı yapılmadıkça, müdavele yasası gereğı tarih döngüsel bir yapı arzutmeye devam edecektir. Bununla birlikte Kur'an tarih algısı, ideal olarak, çizgiseldir.

Son olarak; "eyyamullah"ın "âyât" yani Allah'ın irade, kudret, ilim ve hikmetinin açık işaret ve delilleri olduğunu ilanı, tarihin, bir taraftan ilahi iradenin objektifleşmesinden ibaret olduğunu ifade ederken, diğer taraftan tarihin, Allah ve varoluş hakkında temel bilgi kaynaklarımızdan biri olduğunu gösterir. Bu itibarla Kur'an tarihin keşfedilebilir, yani varlığın insana "teshir" yasası gereğı, insan iradesine boyun eğen objektif yasalara sahip olduğunu bildirmektedir. Bu da tarihin beşeri karakterinin delilidir.